Kulturutskottets betänkande 1984/85:6

om vissa ortnamnsfrågor

Sammanfattning

Utskottet behandlar i detta betänkande fyra motioner om ortnamnsverksamheten. En av dem avser sockenbegreppet och sockennamnen. De övriga motionerna avser vissa frågor om bevarande av ortnamn, som behandlats i ortnamnskommitténs betänkande (SOU 1982:45) Ortnamns värde och vård.

Motionerna avstyrks.

Motionerna

I motion 1983/84:737 av Gunhild Bolander (c) och Martin Olsson (c) yrkas att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad som i motionen anförs om vikten av att slå vakt om socknen som begrepp och att bevara sockennamnen för framtiden.

I motion 1983/84:2269 av Sivert Carlsson (c) yrkas att riksdagen hos regeringen begär förslag till åtgärder som garanterar en lokal beslutanderätt beträffande affärsverks och myndigheters benämning av orter.

I motion 1983/84:2275 av Inger Josefsson (c) yrkas att riksdagen beslutar att som sin mening ge regeringen till känna vad som i motionen anförts om bevarande av postadresser.

I motion 1983/84:2283 av Hans Wachtmeister (m) yrkas att riksdagen hos regeringen begär förslag till lagstiftning som förhindrar sådan utarmning av våra ortnamn som framgår av motionen.

Motionären tar upp frågor om ortnamn bl. a. på kartor, i fastighetsregistret och i postadresser.

Uppgifter i anslutning till motionerna

Begreppet socken

Ordet socken har samma ursprung som ordet söka. Det används för det område på landsbygden inom vilket människorna sökt sig till samma kyrka. Indelningen av landet i socknar betecknas ofta som "naturvuxen".

Sockenindelningen grundar sig enligt många forskare på en äldre förkristen indelning, vilken — i likhet med indelningen i hundaren och härader — bl. a. kan ha haft att göra med gemensamma skyldigheter som att hålla och utrusta skepp och manskap till skeppen. Vissa socknars förkristna namn tyder på att den territoriella indelningen har ett förkristet ursprung.

En annan förklaring till sockenindelningen är att den skett först när den behövdes för kyrkliga ändamål. Som stöd för detta har bl. a. hävdats att sockengränser ibland skär över äldre hundare- och häradsgränser. Socknen kan också ha sitt ursprung i en tidigare bygdegemenskap kring vissa gemensamma förkristna angelägenheter av mindre slag. Denna gemenskap har förstärkts när man ställts inför den stora uppgiften att bygga en kyrka. I vissa fall har en socken också kunnat växa fram runt en redan byggd, privat kyrka. Sockenindelningen kan i olika delar av landet och vid olika tider ha skett på flera olika sätt. En redovisning av forskning om äldre territoriell indelning i Sverige lämnas i Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 4 1982.

Tidigare riksdagsbehandling av ortnamnsfrågor

Fastighetsbeteckningsreformen

Riksdagen beslöt år 1968 (prop. 1968:1, bil. 4 s. 10, SU 1968:2, 3 LU 1968:5, rskr 1968:2) om riktlinjer för en reformering av fastighetsregistreringen. Bl. a. skulle jordregistret och stadsregistret ersättas med ett enhetligt fastighetsregister. I det gamla jordregistret är socknen registerområde. I det nya fastighetsregistret skulle kommunen vara registerområde. Det ströks under att man vid reformen skulle slå vakt om de nuvarande namnen i registren. Beteckningsbyten skulle ske med stor försiktighet för att bevara de kulturvärden som ligger i namntraditioner. Registerbeteckningarna borde dessutom inte bli mer komplicerade eller omfattande än vad som var oundgängligen nödvändigt.

Åren 1971—1973 avslog riksdagen på förslag av ett enhälligt civilutskott (CU 1971:15, CU 1972:4, CU 1973:7) motioner i vilka föreslogs att socken skulle vara registerområde.

Vid 1974 års riksdag (prop. 1974:48, CU 1974:30, rskr 1974:252) beslöts om vissa ändringar i fastighetsbeteckningsreformen, bl. a. skulle en socken- eller områdeskod ingå i registerbeteckningen. Civilutskottet anförde att ett bestående territoriellt sockenbegrepp borde skapas som ger möjlighet till kartredovisning och som därmed kan ha lokaliserande betydelse. Utskottet förordade i linje härmed att socken och därmed sockennamnet skulle anges på registerkarta och på den ekonomiska kartan som är en allmän karta. Enligt civilutskottets uppfattning hade med den förordade ordningen skapats den grundläggande förutsättningen för att bibehålla ett sockennamn i och med att ett geografiskt område kom att vara bärare av namnet. Därmed torde enligt utskottets uppfattning även de kulturhistoriska aspekterna ha beaktats. Vad utskottet enhälligt anfört godkändes av riksdagen.

Vid riksmötena 1978/79 samt 1980/81—1983/84 (CU 1978/79:21, CU 1980/81:25, CU 1981/82:20, CU 1982/83:19 och BoU 1983/84:16) avslogs motioner om att socken eller församling och inte kommun skall vara

registerområde. Civilutskottet anförde därvid bl. a. att den gällande lösningen accepterats av företrädare för kulturvårdens intressen och att de kommunala synpunkterna beaktats i allt väsentligt. Enligt utskottets bedömning skulle därmed förutsättningar föreligga för en definitiv och accepterad lösning. Även ekonomiska skäl anfördes mot motionsförslag att avbryta fastighetsbeteckningsreformen som genomförs successivt i landets olika delar.

Ortnamnens kulturhistoriska värde

I en motion vid riksmötet 1977/78 erinrades om att riksdagen vid beslutet om fastighetsbeteckningsreformen i princip uttalat sig för bibehållande av alla ortnamn. Motionärerna framhöll att våra bostadsadresser är bland de viktigaste bärarna av våra kulturhistoriskt värdefulla ortnamn. De ansåg t. ex. att postverkets påbörjade försök med införande av nya bostadsadresser på landsbygden bestående av vägnamn och vägnummer var oroande. Förändringar av ortsbenämningar borde inte kunna genomföras mot de berördas vilja, vare sig av datatekniska eller av andra skäl. Motionärerna framhöll att förändringar beträffande ortnamnens användning har väsentligt större betydelse än som hittills beaktats. Därför borde en kulturhistorisk utvärdering göras.

Enligt kulturutskottets (KrU 1978/79:5) uppfattning var det en angelägen kulturfråga som aktualiserats i motionen. Liksom den äldre, kulturhistoriskt intressanta bebyggelsen har de gamla namnen på gårdar, byar och socknar ett kulturellt värde som inte får underskattas.

I remissyttrande över motionen hade lantmäteriverket erinrat om att verket i annat sammanhang hos regeringen förordat en utredning angående bl. a. målinriktningen för ortnamnspolitiken. Verket ansåg att syftet med motionen skulle bli tillgodosett om en dylik utredning kom till stånd. Riksantikvarieämbetet och DOVA-nämnden tillstyrkte en allsidig utredning om namnfrågor i riket.

Kulturutskottet fann det önskvärt att en allsidig utredning på ortnamnsområdet kom till stånd och att i denna beaktades bl. a. de synpunkter som anförts i de tre nämnda yttrandena över motionen. Vad utskottet enhälligt anfört gav riksdagen som sin mening till känna för regeringen (rskr 1978/79:22).

Utredningar

Ortnamnskommittén

I enlighet med riksdagens uttalande vid riksmötet 1978/79 tillkallades en särskild utredare för att utreda frågor om ortnamnsverksamheten i riket m. m. Utredaren antog tillsammans med sina sakkunniga och experter namnet ortnamnskommittén. År 1982 överlämnades betänkandet (SOU 1982:45) Ortnamns värde och vård, vilket har remissbehandlats.

I betänkandet föreslås en särskild lag om ortnamn. Den skall gälla sådan ortnamnsverksamhet som utövas av statliga myndigheter, kommuner och landstingskommuner samt församlingar och kyrkliga samfälligheter. Enligt lagförslaget skall bl. a. kulturhistoriska synpunkter och vedertagna språkriktighetsregler iakttas. I lagen föreslås ingå bestämmelser om att regeringen fastställer namn på kommuner, landstingskommuner och församlingar och att kommuner fastställer namn på kvarter, kommundelar, gator, parker, torg m. m. inom kommunens område. Landstingskommuner, församlingar och kyrkliga samfälligheter skall efter samråd med berörd kommun fastställa namn på egna inrättningar.

Vidare lämnas i betänkandet förslag till principer för en god ortnamnspolitik. Lantmäteriverket föreslås svara för samordning av den statliga ortnamnsverksamheten och därvid stödja sig på ett samarbete med dialekt- och ortnamnsarkiven samt svenskt visarkiv (DOVA) och riksantikvarieämbetet när det gäller språkvetenskapliga och kulturhistoriska aspekter. Till lantmäteriverket skall en ortnamnsnämnd knytas. Myndigheter som enligt praxis fastställer namn föreslås bli skyldiga att samråda med berörd kommun. Det lämnas också förslag till reglering och rekommendationer beträffande kommunal ortnamnsverksamhet.

I ett särskilt kapitel i betänkandet tas upp frågor som rör s. k. ortnamnsförmedlare, såsom postverket, kartan, vägmärket och telefonkatalogen. Då det gäller postens försök med vägnamn och vägnummer på landsbygden konstateras att inga vetenskapliga undersökningar gjorts för att ta reda på om sådan adressering hotar gårds- och bynamnens existens. Utgångspunkt för övervägandena i utredningsbetänkandet är dock att det är önskvärt att bevara och slå vakt om nedärvda gårds- och bynamn. Det erinras om att utdelningsadressen av datatekniska skäl i princip inte kan innehålla mer information än som ryms inom 27 positioner (dvs. bokstäver och siffror samt mellanslag). Därför är det svårt att bevara äldre gårds- och bynamn i en adress som också skall innefatta vägnamn och vägnummer. Möjligheten att använda by- och gårdsnamn plus församlingsnamn/sockennamn vid adresseringen diskuteras. Kommittén finner det angeläget att posten (som beslutar om system för utdelningsadress) och kommunerna (som brukar besluta om vägnamn i vissa fall) verkar för att gårds-, by- och sockennamn i största möjliga utsträckning används i adresserna på landsbygden. Det påpekas också att ett för riket enhetligt adresseringssystem inte bör eftersträvas utan att lokala förhållanden bör vara avgörande.

Kommittén tar också upp frågan om ändrade ortsadresser när mindre postkontor läggs ner och utdelningen centraliseras till annan ort. Fram till år 1973 gjordes inga undantag från principen att ortsadressen skulle ändras till den nya utdelningsortens namn. Fr. o. m. detta år kan emellertid en ort få behålla sitt namn som ortsadress även sedan postkontoret lagts ner. Kommittén anser att ortsadressen på detta sätt bör bevaras så långt det är möjligt. Kommittén redovisar att postverket inte anser det möjligt att

återinföra tidigare borttagna ortsadresser. Bl. a. anförs ekonomiska skäl och svårigheter att ändra sorteringsorganisationen och postnummersystemet. Postverket anser det också vara svårt att dra gränser för områden som skulle få tillbaka gamla ortsadresser då ny bebyggelse kan ha tillkommit. Kommittén har förståelse för postverkets argument och har inget förslag i frågan. Däremot anser kommittén att undantag från regeln om att inte återinföra borttagen ortsadress kan göras om det inte medför större besvär och kostnader och om det tillstyrks av berörd kommun.

Kommittén konstaterar att rutinerna för namnsättningen av den ekonomiska kartan, som innehåller omkring en miljon namn, innebär att de ortnamn som satts ut är de i orten brukade och att de har underkastats en språklig granskning. Detta namnförråd är utgångspunkten för namnsättningen på den topografiska kartan i den mån den ekonomiska kartan är utgiven före den topografiska. I annat fall har namnen på den topografiska kartan gåtts igenom på likartat sätt. Båda kartorna revideras successivt. De är ofta grundmaterial för framställning av andra kartor. Den ekonomiska och den topografiska kartan är allmänna kartor som skall ges ut även fortsättningsvis enligt riksdagens beslut vid riksmötet 1983/84 (prop. 1983/84:100, CU 1983/84:18, rskr 1983/84:192). Enligt ortnamnskommittén bör namnen på de allmänna kartorna anses vara officiellt fastställda. Kommittén anser att de allmänna kartorna spelar en väsentlig roll som ortnamnsförmedlare och att de har en grundläggande betydelse för ortnamnsvården.

Kommittén betonar också vägmärkets mycket viktiga roll som ortnamnsförmedlare. Den finner det önskvärt att ortnamnen på landsbygden skyltas i generös utsträckning. Ortnamnsmärken som benämner län, tätorter, kyrkor, vattendrag, berg, landskap m. m. hjälper till att bevara namnen och deras kulturhistoriska och sociala värde. Vägverkets anvisningar för uppsättning av vägmärken bör enligt kommittén tillgodose inte bara trafiktekniska aspekter utan även medverka till att det nedärvda ortnamnsmaterialet bevaras.

Kommittén lämnar även förslag om utökad verksamhet med ortnamnsförteckningar.

Slutligen föreslås regler för vården och användningen av ortnamn i flerspråkiga områden.

1982 års kyrkokommitté

Enligt sina direktiv (Dir 1982:95) skall 1982 års kyrkokommitté (Kn 1982:05) göra en översyn av kyrkans struktur på lokalplanet. Översynen skall i första hand syfta till att finna lämpliga former för att bilda ekonomiskt och befolkningsmässigt bärkraftiga enheter, som kan utgöra underlag för en differentierad och målinriktad kyrklig verksamhet på lokalplanet. Samtidigt bör i princip församlingen och dess kyrka alltjämt kunna utgöra bas för prästernas och deras medarbetares församlingsvårdande

verksamhet. Befolkningsutvecklingen, ändrade geografiska förhållanden m. m. kan dock, anförs det i direktiven, i särskilda fall motivera uppbrott från det historiskt givna.

Kyrkokommittén avgav år 1983 ett diskussionsbetänkande (SOU 1983:55) Församlingen i framtiden. Som underlag för den fortsatta diskussionen om den lokala organisationen hade kommittén utarbetat tre strukturmodeller i vilka den nuvarande församlingsindelningen bibehålls antingen genom att församlingarna alltjämt är kyrkokommuner eller genom att de bildar verksamhetsdistrikt inom större kyrkokommuner.

Kyrkokommitténs diskussionsbetänkande har remitterats till ett stort antal församlingar, domkapitel och andra kyrkliga organ. Svaren har sammanställts i betänkandet (SOU 1984:75) Församlingarna om framtiden.

Kyrkokommittén beräknas avge ett nytt betänkande i början av år 1985. Sedan kyrkomötet yttrat sig över detta avger kommittén ett slutbetänkande.

Utskottet

Sockenbegreppet och sockennamnen bör enligt motion 737 (c) bevaras för framtiden. Motionärerna hävdar att socknen och sockenbegreppet nu hotas av administrativa och andra åtgärder bl. a. inom fastighetsregistreringen och i samband med kommande utredningsförslag om församlingsindelningen. Socknen bör bevaras som en levande och naturlig grund för mänsklig gemenskap.

Utskottet har i det föregående redovisat att riksdagen år 1968 beslöt att kommun skall ersätta socken (jordregistersocken) som registerområde på landsbygden. Vidare har riksdagen år 1974 av kulturhistoriska skäl beslutat att jordregistersocken även efter den successiva reformens genomförande skall anges på registerkarta och på den ekonomiska kartan. Riksdagen har vid flera tillfällen efter år 1974 avslagit motioner om att avbryta reformen och återinföra socken som registerområde. Riksdagen har därvid bl. a. hänvisat till att den beslutade och gällande lösningen accepterats av företrädare för kulturvårdens intressen. Den ännu arbetande 1982 års kyrkokommitté har i ett diskussionsbetänkande lagt fram tre modeller för en tänkt framtida territoriell församlingsindelning. I alla tre modellerna är församlingen bevarad antingen som kyrkokommun eller som kyrkligt verksamhetsområde inom en större kyrkokommun. I ortnamnskommitténs betänkande (SOU 1982:45) tas upp bl. a. möjligheten att bevara sockennamn i postutdelningsadresser på landsbygden.

Som utskottet i tidigare sammanhang framhållit har bl. a. gamla sockennamn ett kulturellt värde. Mot bakgrund av vad som redovisats i det föregående anser emellertid utskottet att riksdagen inte behöver göra det i motion 737 begärda uttalandet för att begreppet socken och de gamla

sockennamnen skall bevaras för framtiden. Motionen påkallar därför inte någon riksdagens åtgärd.

I motion 2269 (c) hävdas att centralisering och rationalisering gör att många ortnamn riskerar att försvinna — namn som har en kulturhistorisk bakgrund, är väl förknippade med det aktuella området och bygden och som för bygdens invånare omfattas med en självklar hembygdskänsla. Riksdagen bör därför hos regeringen begära förslag om åtgärder som garanterar lokal beslutanderätt beträffande affärsverks och myndigheters benämning av orter. I motionen tas främst upp de negativa effekterna av ändrade ortsadresser när postverket lägger ner postanstalter och poststationer. Frågan om att bevara postadresser tas upp även i motion 2275 (c). Av både kulturhistoriska och praktiska skäl bör det enligt motionären vara möjligt att återfå en tidigare ortsadress om en majoritet av postabonnenterna önskar detta.

I motion 2283 (m) yrkas att riksdagen skall begära förslag till lag som förhindrar utarmning av ortnamnen i vad gäller t. ex. kartor, fastighetsregistrering, postadresser och församlingsindelning. Rationalisering och datoranvändning får inte medföra att tusenåriga namn av enbart tekniska skäl går förlorade för kommande generationer, anför motionären.

Utskottet uttalade vid riksmötet 1977/78 att bevarande av ortnamn är en angelägen kulturfråga. Utskottet anförde också att de gamla namnen på gårdar, byar och socknar — liksom den äldre, kulturhistoriskt intressanta bebyggelsen — har ett kulturellt värde som inte får underskattas. En av utskottet begärd utredning om ortnamnsverksamheten avgav år 1982 betänkandet (SOU 1982:45) Ortnamns värde och vård. I detta behandlas bl. a. de frågor som uppmärksammas i motionerna. Betänkandet och remissyttrandena över detta bereds f. n. i regeringskansliet. Utskottet har inhämtat att regeringen avser att förelägga riksdagen förslag med anledning av betänkandet i budgetpropositionen år 1985. Med hänvisning till pågående beredningsarbete rörande de aktuella frågorna avstyrker utskottet motionerna 2269, 2275 och 2283.

Utskottet hemställer

1. beträffande *sockenbegreppet och sockennamnen*
   att riksdagen avslår motion 1983/84:737,
2. beträffande *affärsverks och myndigheters benämning av orter*
   att riksdagen avslår motionerna 1983/84:2269 och 1983/84:2275,
3. beträffande *lag om ortnamn*
   att riksdagen avslår motion 1983/84:2283.

Stockholm den 27 november 1984

På kulturutskottets vägnar
INGRID SUNDBERG

Närvarande: Ingrid Sundberg (m), Ing-Marie Hansson (s), Karl Boo (c), Lars-Ingvar Sörenson (s), Catarina Rönnung (s), Maja Bäckström (s), Lars Ahlmark (m), Stina Gustavsson (c), Berit Oscarsson (s), Gunnar Thollander (s), Gunnel Liljegren (m), Jan-Erik Wikström (fp), Eva Hjelmström (vpk), Mona Sahlin (s) och Lars Hjertén (m).

Särskilt yttrande

Karl Boo (c) och Stina Gustavsson (c) anför:

Som utskottet redovisat kan sockenbegreppet genom riksdagens beslut år 1974 bevaras inom fastighetsregistreringen i registerbeteckningen och på registerkartan när socknen försvinner som registerområde. Riksdagen beslöt vid samma tillfälle att jordregistersocknarna skall bevaras även på den ekonomiska kartan. Sådana kulturhistoriska hänsynstaganden bör prägla även framtida beslut som rör sockenbegreppet och sockennamnen.

Den gamla sockenindelningen och de gamla sockennamnen överensstämmer i stort med den nuvarande församlingsindelningen och de nuvarande församlingsnamnen på landsbygden. Vi förutsätter att 1982 års kyrkokommitté i sitt fortsatta arbete fullföljer sina och många remissinstansers tankegångar om värdet av att bevara de territoriella församlingarna och de gamla församlingsnamnen när ställning tas till framtida kyrkokommunala förändringar.

Frågor om bevarande av gamla ortnamn behandlas i ortnamnskommitténs betänkande SOU 1982:45. Även i detta har frågor som anknyter till sockenbegreppet och sockennamnen aktualiserats, bl. a. möjligheten att använda sockennamn i postens utdelningsadresser. Vi förutsätter att denna möjlighet beaktas av kommunerna och postverket.

Liber Tryck Stockholm 1984